

TÜRKÇE VE KAZAKÇANIN YABANCI DİL OLARAK ÖĞRETİMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Ahmet Gaziçolak, SDU Yüksek Lisans Öğrencisi

Tүйін

Тілді оқыту әдістерінің тарихы көне дәуірлерге кетеді. Адамдар экономикалық, саяси және діни себептермен басқа тілдерді үйренуге талпынған және де өз тілдерін жаюға тырысқан. Шетел тілі ретінде Түрік тілін оқыту тарихына көз жүгіртсек 11-ші ғасырдағы Махмут Қашқаридің «Диуаны Лұғатит Түрік» шығармасын көреміз. Қазақ тілін шетел тілі ретінде оқыту түрік тілін оқыту әдісімен тарихи даму жағынан өзгеше болып келеді. Бұл мақалада осы екі тілдің тарихи даму сатысына қатысты мәліметтер берілген.

Tүйін сөздер: шетел тілін оқыту, Түрік тілін оқыту, Қазақ тілін оқыту, тіл оқыту тарихы

Abstract

Language teaching goes back to a very old dates. People tried to learn foreign languages or spread their own one in economic, political, and religious reasons. If we look at the history of teaching Turkish as a foreign language, we can see 11th Centurie's Divan-i Lugati't-Turks written by Mahmud of Kashgar. Teaching Kazakh as a foreign language differs from Turkish in terms of the historical background of the teaching. In this paper, it has been discussed the historical development of the resources related to each of the two languages.

Keywords: Teaching foreign languages, teaching Turkish, teaching Kazakh, history educating of language

Özet

Dil öğretimi çok eski tarihlere dayanmaktadır. İnsanlar ekonomik, siyasi ve dini nedenlerle başka dilleri öğrenme çabasına girişmişler veya kendi dillerini yayma gayreti taşımışlardır. Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin tarihçesine baktığımızda 11. yüzyıldaki Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügati't-Türk'ü ile karşılaşırız. Kazakçanın yabancı dil olarak öğretimi Türkçe (Türkiye Türkçesi)'nin öğretimiyle tarihsel geçmişi bakımından farklı özelliklere sahiptir.

Bu bildiride, her iki dilin tarihsel gelişmesiyle ilgili kaynaklar ele alınmıştır.

Anahtar Kelime: yabancı dil öğretimi, Türkçe öğretimi, Kazakça öğretimi, dil öğretim tarihi

Dil öğretimi çok eski tarihlere dayanmaktadır. İnsanlar ekonomik, siyasi ve dini nedenlerle başka dilleri öğrenme çabasına girişmişler veya kendi dillerini yayma gayreti taşımışlardır. Türkçe dünyanın birçok yerinde anadil ve resmi dil olma özelliği taşımasına rağmen, başka bir deyişle en çok konuşulan beşinci dil olmasına rağmen eğitimi ve öğretimi, diğer diller kadar yaygınlaşmamıştır [1].

Türkçe (Türkiye Türkçesi), günümüzde pek çok ülkede ve bölgede konuşulan bir dildir. Başta Türkiye Cumhuriyetinin resmi dili olarak Türkiye'de, KKTC'de, Balkan ülkelerinde ve dünyanın değişik bölgelerinde kullanılan, son yıllarda dünyanın değişik bölgelerinde öğretilen ve öğrenilen bir dildir. Avrupa'nın ve dünyanın birçok bölgesinde konuşulan Türkçenin yabancılar tarafından öğrenilmesi doğal bir durumdur. Türkçeyi öğrenmek isteyen yabancıların bunu öğrenmekteki amaçları çeşitlilik gösterir. Akademik çalışmalar, ekonomik ve ticari ilişkiler, diplomatik temaslar, Türklere olan sevgi, aile kurma ve Avrupa Birliği'ne üyelik aşamasındaki bir Türkiye'yi tanıma vb. amaçlarla Türkçe öğrenilmek istenmektedir. Yabancıların Türkçeyi öğrenme istekleri, çok eski yıllara dayanmaktadır. Bu istek, Türklerin köklü bir millet olarak yüzyıllardır bağımsız ülkeler kurarak yaşaması, köklü bir uygarlığı oluşturmada etkin rol almalarının da etkisi olduğu yadsınamaz. Ayrıca Türkçenin yalnızca bir konuşma ve sözlü edebiyatla yaşayan geleneksel kültürün taşıyıcısı sıfatı olan bir dil değil, aynı zamanda bilim, eğitim ve edebiyat dili olduğunu kanıtlamanın gerekli olduğu dönemler olmuştur.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretiminin tarihçesine baktığımızda 11.yüzyıldaki Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügati't-Türk'ü ile karşılaşırız. 1250-1517 yılları arasında hüküm süren Memluk Devleti'nde Türk sultanlarının devleti yönetmesi nedeniyle Türk diline karşı ilginin arttığı Kıpçak Türkçesi, Türkçenin yabancılara öğretiminin en fazla önem kazandığı dönemdir. Bu ilgi Araplara Türkçeyi öğretmeyi amaçlayan kitapların yazılmasına neden olmuştur.

Günümüzde modern dil öğretimini gerçekleştirmeye yardımcı olan ilkelerin bazılarının, 11. yüzyılda Araplara Türkçe öğretmek amacıyla kaleme alınmış bir eserde uygulanmış olması dikkat çekici ve heyecan vericidir. Birçok konuda çağından ileri olan Kaşgarlı, bu eseriyle birçok bilim alanında günümüze dahi ışık tutmaktadır. "*Kaşgarlı Mahmut, Türk dilinin incelikleri konusunda olduğu gibi Türk tarihi ve coğrafyası ile ilgili olarak da çok önemli ve değerli bilgiler vermektedir*"[2].

Bu alandaki diğer bir eser ise *Kitabü'l-İdrak Li Lisanü'l Etrak* (Türklerin Dilini Anlama Kitabı)'tır. Nasirü'ddin Ebu Hayan tarafından 1312 yılında Kahire'de yazılmıştır. Eser iki bölümden oluşmaktadır. Bunlar dil bilgisi ile alfabetik sıraya göre düzenlenmiş sözlük bölümüdür. Memlukların dili karışık bir dildir. Eserde verilen kelimeler Kıpçakçadır. Bu nedenle Kıpçak sahası eserleri içerisinde ele alınır. Buna rağmen Oğuzca ögelere de rastlanmaktadır [3].

Bir diğer eser de *El-Kavanenü'l- Külliye Li-Zabti'l Lügati't- Türkiye* (Türk Dilinin Öğrenilmesi İçin Bütün Kurallar)'dır. Mısır'da yazılmış eserin yazarı bilinmemektedir. Eserin 15. yüzyıl başlarında yazıldığı düşünülmektedir. Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış bir dil bilgisi kitabıdır. Yazarın Türk olmamasına rağmen Türkçeyi iyi bildiği, eserden belli olmaktadır. Yazar, eserinde yalnız Kıpçakçayı esas alır; Türkmence sözlüklere yer vermez. Bu özelliği ile diğer Kıpçakça ürünlerden farklılık göstermektedir [4].

Bir başka eser de *Kitabü Bulgati't- Müştak -Fi Lügati't Türk ve'l Kıpçak* (Türk ve Kıpçak Sözcüklerinin Çeşitlerinin Kitabı)'tır. Celaleddin Ebu Muhammed Abdullah Türkî tarafından yazılan eserin yazılış yılı ve nerede yazıldığı net olarak bilinmemektedir.

Bir diğer önemli eser de *Muhakemetü'l Lügateyn*'dir. Ali Şir Nevai'nin 15. yüzyılda yazdığı Türkçe sözlüktür. Nevai, bu eserinde Türkçe ile Farsçayı karşılaştırır. Türkçenin, Farsçadan üstün bir dil olduğunu kanıtlamak ister.

Codex Cumanicus ise, Kuman diyalekti ile yazılmış tek eserdir. Eser içerik olarak Latince-Farsça-Kumanca sözlük niteliğindedir. Kumalara, Hristiyanlığı benimsetmek amacıyla kaleme alınmıştır. Eserde birtakım dil bilgisi kuralları, İncil'den çeviriler, birtakım Katolik ilahilerin çevirileri ve bazı atasözlerinden örnekler yer almaktadır. Eser 2500 kelimeyi içermektedir. Yer yer Kıpçakça dil bilgisi kurallarına değinilir [5].

14. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı tahmin edilen *Kitab-ı Mecmû-i Tercüman-ı Türkî ve Acemî ve Mongolî* (Türkçe, Farsça ve Moğolcanın Bütün Çevirmenlerinin Kitabı) ise, ilki Arapça-Türkçe, ikincisi Moğolca-Farsça olmak üzere iki bölümden oluşur.

15. yüzyıl başlarında yazıldığı düşünülen *El-Kavanenü'l- Külliye Li-Zabti'l Lügati't- Türkiye*, Mısır'da yazılmıştır ve eserin yazarı bilinmemektedir. Eser, Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış bir dil bilgisi kitabıdır. Yazarın Türk olmamasına rağmen Türkçeyi iyi bildiği eserinde geçen "... *çünkü ben ne Türk'üm ne de Türk oğullarıdanım, onların ülkelerine de gitmedim. Benim bilgim, onlarla çok düşüp kalkmam ve birlikte olmam sebebiyle kendilerinden duyduklarıma dayanmaktadır.*" ifadesinden anlaşılmaktadır [6].

7 Mart 1984 'te kurulan ve kurumsal nitelikte yabancılara Türkçe öğretimi adı TÖMER olan Ankara Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi, Türkiye'de ilk kez yabancılara Türkçe'yi öğreten, bu alanda başka durumlara da önderlik eden Ankara Üniversitesi TÖMER olmuştur.

Ankara Üniversitesi TÖMER, dünyanın tüm bölgelerinden gelen öğrenci, işadami, turist, diplomat ya da diğer isteklileri modern yöntemlerle Türkçe öğreten ilk kurum olması bakımından Türkçenin öğretim tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından iki kutuplu dünyadan tek kutuplu bir siyasal yapıya kavuştu dünya. Bu durum Türkçe ve Türkoloji çalışmaları bakımından da önemli bir sürecin başlaması anlamına geliyordu.

Kazakçanın yabancı dil olarak öğretimi Türkçe (Türkiye Türkçesi)'nin öğretimiyle tarihsel geçmişi bakımından farklı özelliklere sahiptir. Kazakça, tarih boyunca sözlü edebiyat ürünü olarak dünyada eşine az rastlanır bir biçimde bin yılda fazla zamandan beri yaşayan, Kazakların ulusal kimliğinin övüç kaynağı olarak kabul edilmektedir.

Kazakça, Rus işgali döneminde ve devamında SSCB döneminde ülkeye yerleşen başta Ruslar olmak üzere diğer etnik gruplara öğretilmesi söz konusu olmuştur. Aslında Kazakçanın anadili olarak öğretimi ile yabancı dil olarak öğretimi aynı yıllarda başladığını ifade edebiliriz. Çünkü, sözlü edebiyat dili olarak yaşayan Kazakça, o toplumun yerleşik hayata geçişi ve kentleşme süreciyle birlikte yazı diline dönmüştür. Bunda SSCB rejiminin de önemli etkisi olmuştur. Kimi kaynaklar, Çarlık Rusyasının sömüğe anlayışı ile toplumu geliştirmeye yönelik idealist yaklaşım içindeki SSCB rejiminin farkı eğitim politikasıyla doğrudan ilgisi olduğu öne sürülmektedir. Açılan okulların tamamında Kazak kökenli vatandaşlara Kazakça anadili, Rusça ikinci dil olarak öğretilirken, diğer etnik ögelere ise Kazakçanın ise öğretilmesi için program ve kitap çalışmaları Kazakçanın öğretim tarihinde önemli bir sürecin başlangıcı olmuştur.

N.İ.İlminskiy'in 1861 yılında Kazan'da yayınlanmış olduğu "Kırgızca ve Kazakça Zarfların Öğretimi Materyalleri" adlı kitabı Kazak dilinin gramer sistemini tanıtan ilk eserdir. Bu çalışma Rusça yazılmıştır, Doğu dillerini, onun içinde diğer Türk dillerini araştıranlar için yazılmış bir eserdir.

P.M.Melioranskiy'in "Kazak-Kırgız Dilinin Kısa Grameri" adlı kitabın I.bölümü (Fonetik ve Etimoloji) 1894 yılında, II.bölümü (Sentaks) 1897 yılında yayınlanmış değerli bir çalışmaydı. Bu, Kazak dilinin gramer yapısını ilmi esasta sistemli olarak anlatan ilk araştırma idi. Bu da Türk halklarını araştıranlar için Rusça yazılmış bir eserdir.

Kazan Devrimine kadar Kazak Dili hakkında yazılmış eserlerden M.A.Terentev'in 1875'te yazdığı "Türk, Fars, Kırgız ve Özbek Grameri" kitabı, V.V.Kataranskiy'in 1897'de Orınbor'da yazdığı "Kırgız(Kazak) Dilinin Grameri (Fonetik, Etimoloji, Sentaks)" kitabı, İ.Laptev'in 1900 yılında Moskova'da yazdığı "Kazak ve Kırgız Dilinde Materyaller" adlı eseri ve N.Sozonov'un 1912'de Taşkent'te yazdığı "Kırgız(Kazak) Dili Grameri Hakkında Yazılar" adlı kitabı hakkında söylememiz yerinde olacaktır. Son çalışmaların fonetik ve gramer ile ilgili olan kısımlarında pek yenilik yoktur, eski çalışmalarda söylenmiş yorumlar ile kurallar tekrarlanmıştır [7].

Rus alimleriyle birlikte XIX.yy'ın sonu XX.yy'ın başlarında bazı Kazak alimleri de dil meseleleri üzerinde araştırma yapıp, kitaplar yazmaya başlamıştır. Bununla ilgili N.S.Jetpisbayev'in, M.Bekimov'un, M.N.Bektemirov'un, N.N.Baktigereyev'in çalışmalarını söyleyebiliriz. Fakat, ne yazık ki, bu yazarlar çalışmalarını Rusça yazmıştır. Bunun tek nedeni de Rus misyoneri N.İ.İlminskiy ilk defa Kazakça sözleri Rus harfleriyle yazdıktan sonra, Kazak alfabesini Rus yazısı esasına geçirmek gerek gibi teklifler çoğalmaya başladı. I.Altınсарin, V.V.Radlof, A.A.Vasilev, A.Alektorov ve başka da alim ve eğitim uzmanlarının fikirlerine göre Arab yazısındaki Tatar etkisinden kurtulmak ve Kazakça sözleri tam bir Kazakça işaretlerle belirlemek için Rus alfabesine geçmek lazımdı.

Bununla birlikte, D.Sultangazin, A.Kurmanbayev, R.Düysenbayev, J.Köpeyev, O.Aljanov gibi araştırmacılar o dönemdeki "Dala Ualayati", "Aykap" gazetelerinde alfabe ile imla meselelerini Kazak dilinde söylemişler. Onlar Kazakların kullandıkları Arab yazısına değişiklikler yapmak ve Arab yazısını Kazakçaya uydurmak gerektiğini söyleyerek Rus yazısına geçmeye karşı çıkmışlardır.

Kazak dil biliminin ilim olarak oluşması, gelişmesi Ahmet Baytursunov ismiyle doğrudan bağlantılıdır. Onun Kazak dilinin ders kitabı olarak yazdığı "Til-kural" adlı çalışmasında, makaleleri ile bildirimlerinde dil biliminin önemli meseleleri ele alınmıştır. Kazak dil biliminin kolları: Alfabe ve İmla. 19.yy'ın 2.yarisında Ibray Altınсарin Kazak yazısını Rus grafiği esasında yapmaya çalışsa, A.Baytursunov 20.yy'ın başlarında kullanılmakta olan Arab grafiğini geliştirerek Kazak yazısına uydurmaya çalıştı. Bu bakımdan alim, Kazak dilindeki ünlü ve ünsüz seslerin sayısını belirleyerek, ses uyumunu, dilin fonolojik özelliklerini açıklamış oldu.

Kazak Dili öğretim metotları bir ilim dalı olarak birden oluşmadı. Onun kendisine göre tarihi gelişme yolları vardır. Kazak halkının tarihinde, çocuğa ana dilinde öğretme ve öğretme metotlarını ilk olarak ele alan ünlü eğitimci Ibray Altınсарin olmuştur. Kazak çocuklarına, ana dilini öğretme yollarını, prensiflerini, kurallarını, önemini ilk o öğretmiştir.

Ahmet Baytursinov, Kazak çocuklarının ana dilinde eğitim görmesi için çok çalıştı. 1902 yılında açılan üç senelik ilkokullarda öğrenciler Rus dilinde eğitim görüyorlardı. Kazakça okutulan derslerin dili Kazakça olmasına rağmen yazısı, yani resmi olarak kullanılan yazı grafiği yoktu. Bu yüzden, her öğretmen kendi isteğine göre ya Rus ya da Arab harflerini kullanıyordu. A.Baytursinov'un öncülüğünde bir grup Kazak aydınları 26 Temmuz 1905 yılında Rusya İmparatorluğu Bakanlar Kurulu Başkanına mektup yazar. Orada yazılan taleplerden en önemlisi de şunlardır: "Kazak steplerinde düzgün bir eğitim verilsin. Kazak çocukları ana dilinde eğitim görsün. Eğitim ana dilinde olsun.v.s." Bu isteklerini gerçekleştirmek için A.Baytursinov Kazakça ders kitabı olarak 1912 yılında ilk alfabeyi yazar. Örn. 1892 yılında Kazan'da yayınlanmış "Bukvar dlya kirgizov"(Kırgızlar(Kazaklar)için Alfabe) adlı ders kitabı yedi defa yeniden yayınlanıp, 1925 yılına kadar Kazak okullarında esas ders kaynağı olarak kullanılmıştır. A.Baytursinov 1926 yılında Alfabenin yeni şeklini, şimdiki kullandığımız resimli Alfabe kitabını yazar. Bu alfabenin 1928 yılında Kızılorda'da yayınlandığı 3.baskısı Kazak dilinde yayınlanan kitaplar göstergesinde aşağıdaki şekilde değerlendirilir: "Yeni ders kitabında Kazak yaşamına uygun resimler vardır. İmlası yeni. Ahmet'in yedi defa yayınladığı eski Alfabenin (Ders Kitabı) Kazak halkına çok yararı dokundu. Fakat son dönemler yeni kuralların çıkmasıyla o "Alfabe" hem yöntem hem içerik bakımından çok eskidi. Bu yeni Alfabe eskisine göre çok iyidir. Bu Alfabenin içeriği Kazaklara göre hem Eğitim Kurulunun yeni programına uygun yapılmıştır. Metinler çocuklar için kolay dille yazılmış, ilginçtir. Alfabe her bakımdan iyi yazılmıştır".

1912 yılında okul çocuklarını Kazakça okutmak için ders kitabını yazar, çok geçmeden, okulda Kazak dilini ayrı ders olarak öğretmek için başka bir ders kitabını yazmıştır. Bu kitabın Ses Bilgisi hakkında bilgi verdiği 1. Bölüm "Til Kuralı" olarak 1915'te yayınlanır. Bu kitabın Şekil Bilgisine ait olan 2.bölümü ise 1914'te, Söz dizimine ait 3.Bölümü 1916'da yayınlanmıştır. Bu kitaplar 1928'e kadar bir kaç defa yayınlanıp, kullanılmıştır.

A.Baytursinov Kazak dili öğretim yönteminin temelini atmıştır. Kazak dilini seslere bölüp okutarak öğretim yönteminin esasını oluşturmuştur. Bu konuda yöntemle ilgili bir çok makale yazmıştır. 1920 yılında Kazan'da "Bayanşı(Beyancı)" adlı yöntem kitabını yayınlamıştır. Burada yazar, öğretmenlere Alfabe kitabını kullanmanın, öğretim yöntemlerinin yollarını gösterir.

Kazakistan'da 1991'de bağımsızlığının ilan edilmesiyle yeni bir süreç başlamıştır. Bu süreç, ekonomi, uluslararası ilişkiler, eğitim öğretim ve kültür politikalarında dikkat çekici nitelikte devam etmektedir. Bağımsızlık döneminde yabancılara Kazakça öğretimi ilk kez gündeme gelmiş olduğu görülüyor. Yukarıda söz edilen uzunca bir dönem Kazakçanın Kazakistan'da Rusça eğitim veren okullarda öğretimi, Kazakça bilmeyen tüm uluslara mensup kendi vatandaşlarına öğretimi söz konusuysa, 1991 sonrasında ülkeye yüksek öğretim kurumlarında okumak amacıyla gelen yabancı öğrenciler ve diğer istekli yabancı ülke vatandaşlarının ihtiyacını karşılamak için başta El-Farabi Üniversitesi, Abay Üniversitesi, Abilayhan Üniversitesi'nin ilgili bölümlerinde kurslar açılmıştır.

Günümüzde Yabancılara Türkçe ve Kazakça öğretimi her geçen gün daha büyük önem kazanmaktadır. Geçmişten günümüze bu konuyla ilgili yapılan çalışmaların gün ışığına çıkarılması ve eserlerdeki ortak noktaların belirlenmesi yapılacak yeni çalışmalara da ışık tutacaktır.

Kaynaklar

1. Akalın,Ş.Haluk (2005) Türkçenin Güncel Sorunları (Çevirimiçi) turkoloji.cu.edu.tr/DIL
2. Akyüz, Hüseyin (2001) Türk Eğitimcileri I, MEB Yayınları, İstanbul.
3. Bozkurt, Fuat (2005) Türklerin Dili, Kapı Yayınları, İstanbul.
4. Bayraktar, Nesrin (2002) Yabancılara Türkçe Öğretiminin Tarihsel Gelişimi, I. Uluslararası Çanakkale-Truva Dil Eğitimi ve Okul Gelişimi Sempozyumu 22-25 Haziran 2002.
5. Bozkurt, Fuat (2005) Türklerin Dili, Kapı Yayınları, İstanbul.
6. Toparlı, Recep vd. (1999) El-Kavaninü'l- Külliye Li- Zabtı'l-Lügati't- Türkiye, TDK Yayınları, Ankara.
7. Husayın, Köbey (1999) Ahmet Baytursinulu – Kazak Til Biliminin Negizin Kalauşı, Ulttıq Ruhtın Ulı Tını, Gılım, Almatı.
8. <http://www.tomer.ankara.edu.tr>